

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

УДК 94(37) : 394. 7

Ілля Павленко, Світлана Шульга

ГЛАДІАТОРСЬКІ ШКОЛИ В СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Стаття розглядає фактори виникнення гладіаторських шкіл в Стародавньому Римі, визначено та охарактеризовано особливості їх функціонування та навчання бійців. У статті здійснена спроба розкриття ролі гладіатури та гладіаторських ігор в суспільно-політичному житті Стародавнього Риму.

Ключові слова: Стародавній Рим, видовища, гладіатор, гладіаторські школи, гладіаторські ігри, ланіста, палус, рудіс.

Статья рассматривает факторы возникновения гладиаторских школ в Древнем Риме, определены и охарактеризованы особенности их функционирования и обучения бойцов. В статье осуществлена попытка раскрытия роли гладиатуры и гладиаторских игр в общественно-политической жизни Древнего Рима.

Ключевые слова: Древний Рим, зрелища, гладиатор, гладиаторские школы, гладиаторские игры, ланиста, палус, рудис.

The article deals with the problems of creation and functional structure of Roman gladiator schools and professional fighters training. The article attempts to reveal the role of gladiators and gladiatorial games in the socio-political life of Ancient Rome.

The article deals with the problems of creation and functional structure of Roman gladiator schools. The analysis of different sources and scientific literature has enabled to identify the most important social, political and military causes that explain why gladiator schools were created.

The sources of gladiatorial games among which the main role belongs to the burial traditions have been traced.

The first gladiator schools appeared in Rome during the Late Republic. The main goal of the school structure was to create a professional fighter who specialised with particular weapons. The complex of skills also included physical and psychological training of gladiators.

At the turn of the eras, with the establishment of the imperial state system, gladiatorial games had changed their character developing from a popular spectacle, which existed within the Roman system of everyday life, into the factor of socio-political and military spheres of life in the Roman society, losing at the same time its sacred role of the funerary rite.

Gladiator schools are divided into imperial and private while imperial ones gradually prevailed.

Gladiator schools and games as a spectacle were used for political purposes and as a military force in foreign policy.

Key words: Ancient Rome, spectacle, gladiator, gladiator schools, gladiatorial games, lanista, palus, rudis.

Постановка проблеми. В Стародавньому Римі часів Пізньої республіки та Імперії видовища, урочистості та організовані магістратами ігри стали важливим фактором суспільного життя. Відвідування терм, або перегляд театральних вистав, або змагання колісниць, або гладіаторські битви були популярними видовищами, що збирали тисячі глядачів. Римські громадяни з часів великих перемог над Карфагеном та з поступовою втратою своєї політичної ролі опинилися під час таких видовищ пасивними глядачами, проте це була єдина можливість для них відчутти себе частиною колишнього громадянського колективу, а для правителів – його скеровувати. Ігри та інші видовища набули популярності і поступово перетворилися у спосіб масової комунікації, стали елементом впливу на колективну свідомість і, зрештою, засобом політичної маніпуляції. Серед давньоримських видовищ гладіаторські бої займали особливе місце, оскільки саме вони, за думкою античних авторів (Цицерон, Сенека, Пліній Молодший), були проявом високих моральних якостей людей, приречених на смерть, що стійко боролися, демонструючи зразки римською доброчинності (virtus).

Гладіаторство було важливим суспільно-політичним явищем Стародавнього Риму доби Республіки, коли воно зародилося, і періоду Імперії, коли досягло свого розквіту. Гладіатори визначали не тільки естетичні смаки стародавніх римлян, але й впливали на політичну ситуацію в державі. Гладіаторські школи були осередком їх підготовки, основою воєнізованих загонів гладіаторів, які використовувалися в політичній боротьбі або як засіб посилення боєздатності війська.

Мета даного дослідження полягає у детальному вивченні діяльності гладіаторських шкіл, що дозволить поглибити уявлення про римську цивілізацію та її повсякдення.

Аналіз останніх досліджень публікацій. Проблема гладіатури та організації гладіаторських шкіл не достатньо вивчена. Дослідження сучасних авторів (В. Горончаровський, Р. Меттьюз, К. Носов, Ф. Паолуччі, Г.Хьюфлінг) розглядають питання еволюції гладіаторських боїв, вербування, організації, підготовки, класів та озброєння гладіаторів, облаштування амфітеатрів [2; 6; 7; 11]. Активно дискутується і питання походження гладіаторських боїв, предметом наукової дискусії є також питання використання гладіаторів в політичних цілях, проте спеціального дослідження, присвяченого гладіаторським школам немає.

Метою дослідження є формування уявлення про виникнення та функціонування гладіаторських шкіл, визначення їх ролі у римській системі повсякденності. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких

завдань: виявити витоки перших гладіаторських навчальних закладів, охарактеризувати діяльність головних гладіаторських шкіл Стародавнього Риму та систему підготовки і побуту гладіаторів.

Гладіатори та гладіаторські бої були відомі в Давньому Римі з IV ст. до н. е. Бої гладіаторів стали одним із символів римської військової системи та відіграли особливу роль у політичному житті Стародавнього Риму.

Гладіатор (перша назва - *bustarjij*) у Давньому Римі був бійцем, який бився з іншими гладіаторами або ж дикими тваринами для забави публіки на спеціальних аренах (амфітеатрах). Перші зафіксовані в джерелах бої воїнів на арені в Римі відбулися в 264 р. до н. е., їх організували Марк і Децим Брути в пам'ять про свого покійного батька [10, 16]. Гладіатори переважно набиралися з рабів та військовополонених. Наприклад, імператор Веспасіан після взяття Єрусалиму у 70 р. н. е. частину євреїв розподілив між школами при амфітеатрах [2, с. 57]. В добу Імперії у великій кількості серед гладіаторів з'являються добровольці та небезпечні злочинці, які отримували вирок у вигляді навчання у гладіаторській школі та показових виступах у амфітеатрах [6, с. 177]. Г. Хефлінг у своїй монографії, посилаючись на Сенеку Старшого пише, що вже на початку Імперії були відомі скарги на заможних людей, які хотіли обманом заманити вільних людей до гладіаторських шкіл [11, с. 20, 29-30]. Гладіатори-добровольці мали особливо високе поцінування в суспільстві, користувалися популярністю та високою репутацією серед римських громадян, демонструючи високий бойовий дух римського воїна-громадянина.

Гладіаторами в добу Імперії прагнули стати і сенатори та вершники, яких приваблювала слава перемог, можливості отримати додаткові кошти, здобути популярність та претендувати, таким чином, на політичну кар'єру. Саме цією обставиною можна пояснити появу цілої низки законодавчих актів I ст. до н. е. – I ст. н. е., що стосувалися участі римських громадян у гладіаторських боях. Ще в 38 р. до н. е. був прийнятий закон, який забороняв сенаторам, а потім і вершникам, виступати на арені в якості гладіаторів, проте він дуже часто порушувався. Імператор Тіберій для виправлення моралі суспільства з цієї причини засудив на вигнання багатьох юнаків з вищих станів. Особливого успіху такі каральні заходи не мали і в 69 р. н. е. вийшов указ імператора Вітеллія, який суворо забороняв «римським вершникам ганьбити себе участю в гладіаторських боях» [2, с. 57]. Таке ставлення імператорів до сенаторів і вершників не було випадковим. Ще імператор Октавіан Август за свого правління встановив обов'язковою умовою вступу до сенаторського стану майновий ценз у 1 млн. сестерціїв, а вершниками могли стати громадяни з майновим цензом 400 тис. сестерціїв. Ці заходи дозволяли відокремити привілейовані верстви суспільства від всіх інших верств. Заборони на участь сенаторів і вершників у гладіаторських іграх мали за мету зберігати привілейованість, яка була встановлена майновим цензом.

Зростаюче зацікавлення гладіаторськими іграми вимагало завжди мати в розпорядженні міста велику кількість добре навчених бійців. Школи гладіаторів стали з'являтися як в Італії, так і в провінціях. Гельмут Хефлінг у монографії «Римляни, раби, гладіатори: Спартак біля воріт Риму» зазначає, що найдавніші відомі нам гладіаторські школи були засновані в Капуї в період Республіки. Наприкінці Республіки гладіаторська школа виникла в Римі, і римський поет Горацій (65 – 8 рр. до н. е.) згадує її як *Ludus Aemilius* [11, с. 34]. Вони належали або приватним особам, або знаходилися у власності імператора. Власники гладіаторських шкіл, як правило, належали до стану сенаторів, в той час як керуючі (ланіста) могли бути як вільно народженими, так і вільновідпущениками або навіть рабами. Ланіста закуповував або наймав у школу людей, які навчалися гладіаторському мистецтву, а потім продавав або віддавав їх в оренду організаторам ігор. У період Імперії з'явилися імператорські гладіаторські школи (*ludi imperiales*). Імператорськими навчальними закладами керували чиновники-прокуратори, а функціонували вони за схемою приватних і повторювали їх структуру [6, с. 173].

Перша джерельна згадка про школу гладіаторів зустрічає наприкінці II ст. до н. е. Гай Аврелій Скавр в 105 р. до н. е. за допомогою своїх викладачів гладіаторської школи навчав фехтуванню легіони консула Рутілія. Ця школа знаходилася у Капуї. Іноді римські легіони також мали гладіаторські групи, які виступали в амфітеатрах у місцях їх розквартирування [11, с. 26]. Наприкінці I ст. до н. е. в Римі було вже чотири імператорські школи відомі як Ранкова, Галльська, Велика, Дакська. Саме тоді гладіаторські бої як видовище досягли свого апогею. Дмитро Волошин в статті «Гладиаторские бои как политическое массовое зрелище и средство «социальной дрессуры» (Рим эпохи Империи)» зазначає, що гладіаторські школи та гладіатори імператорів були найкращими, а в поєдинках із представниками приватних шкіл виходили переможцями саме імператорські гладіатори [14].

У Ранковій школі жили циркові бійці (венатори та бестіарії), які виступали на арені з дикими тваринами [7, с. 31]. Наприклад, бестіарій Карпофора вбив за один день багато диких тварин, за що був згаданий поетом Марціалом [4, 15]:

Для Карпофора – пустяк: трудно ли вепря убить?

Он на рогатину взял и медведя в стремительном беге,

Что под арктическим был небом сильней всех зверей;

Он ведь и льва поразил невиданных раньше размеров,

Что Геркулесовой мог быть бы достоин руки;

Он и пантере нанес быстролетной смертельную рану –

Подвигов столько свершив, был по-прежнему бодр.

У Галльській школі, можливо, проходили підготовку мірміллони, відомі також як галльські гладіатори. Слово «мірміллон» походить або від назви морської риби (*mormyllos*), яка зображалась на шоломі бійця, або від *murex* (морський равлик, скеля) [2, с. 75, 88].

Дакська школа, ймовірно, отримала свою назву від полонених-даків, захоплених під час воєн імператора Доміціана та відданих у гладіатори [7, с. 31].

Велика школа була найбільшою, там навчалися і жили представники різних класів гладіаторів. Ця школа розташовувалась поряд з Колізеєм і була з'єднана з цим амфітеатром підземним проходом. Таким чином, гладіатори могли з'являтися на арені Колізеєм непомітно для глядачів [6, с. 174-175]. Велика школа, відома за археологічними розкопками та з фрагментів *Forma Urbis* (План Міста – мармурова карта часів імператора Септімія Севера; поч. III ст. н. е.), була розташована навколо великої площі, основну територію якої займав невеликий амфітеатр на 1200 місць, де гладіатори проводили свої тренування [13; 7, с. 31]. Найпопулярнішими елітними гладіаторами вважалися юліанські, які тренувалися в палестрах, побудованих ще Юлієм Цезарем і належали саме йому. Велика (юліанська) школа існувала також в Капуї. В 49 р. до н. е. в цій школі пройшли підготовку 5000 гладіаторів. Не менш відомими були школи збудовані Цезарем у Равенні [7, с. 31-32]. Добірними були й нероніанці – гладіатори, що пройшли підготовку в школах, заснованих імператором Нероном [2, с. 61].

Архітектурний план гладіаторської школи складався з тренувального плацу (арени), навколо якого розташовувалися житлові приміщення, кухні та інші господарські будівлі. У деяких школах він був оточений овальним парканом, який імітував арену амфітеатру. Це дозволяло гладіаторам звикнути до форми і розмірів майбутнього місця битви. Житлові приміщення для гладіаторів різнилися і відповідали статусу бійця. Новобранці жили в невеликих приміщеннях, без вікон і меблів, спали на сіні. Досвідчені гладіатори мали власні кімнати, іноді зручно облаштовані. Окремі гладіатори мали в розпорядженні навіть кілька кімнат, де жили їхні дружини та діти [5, с. 64]. Окрім казарм для гладіаторів на території школи знаходилися кухня, загальна «парадна» кімната, карцер, де відбували покарання.

На чолі гладіаторської школи доби Імперії стояли прокуратор з помічником, в минулому – люди військові або з числа чиновників фінансового відомства. Це були прибуткові посади, організатори ігор від імені імператора могли розраховувати на заробіток не менше 200 тис. сестерціїв на рік (для порівняння: річна платня імператорського прокуратора в провінції становила 60 тис. сестерціїв). Вони розпоряджались цілим штатом службовців: господарством займався вілік, розрахунком доходів і витрат відав диспенсатор, арсеналом – препозит; трупарнями, куди відправляли вбитих або померлих гладіаторів – куратор. При школі знаходилася особлива майстерня з виготовлення і лагодження обладунків (саміарій) [2, с. 76].

Навчанням та підготовкою гладіаторів займалися інструктори, більшість з яких в минулому були гладіаторами. Зазвичай, кожен такий інструктор був фахівцем з підготовки лише одного типу гладіаторів, наприклад ретиаріїв чи секуторів. Зустрічалися і професіонали у двох-трьох дисциплінах [6, с. 176].

Гладіатори тренувалися на невеликій арені, розташованій в центрі гладіаторської школи. Тренувальна зброя була незагостреною і, зазвичай, на початкових етапах навчання, дерев'яною. Тренувальний щит (можливо, плетений з гілля) і дерев'яний меч важили вдвічі більше справжніх, бойових зразків [6, с. 176]. Це дозволяло формувати сильні руки та плечі. Через декілька місяців початківцю-гладіаторові видавалася затуплена залізна зброя. Вона також була набагато важча від свого сталевого аналога – зброї, що використовувалась на арені, і призначалася винятково для розвитку сили та витривалості. Справжня, гостро заточена зброя зберігалась у спеціальному сховищі далеко за межами школи, щоб запобігти заколотам чи повстанню гладіаторів [5, с. 65].

Навчання починалось з тренувань на дерев'яному стовпі-манекені (палус). Подібний підхід використовувався також в римській армії. Наступним етапом навчання були тренувальні бої гладіатора з іншими бійцями. Важливо зазначити, що навчання передбачало не лише набуття технічних та тактичних навиків фехтування, але і психологічну підготовку. Внаслідок чого, наприклад, багато гладіаторів зі школи імператора Калігули були визнані неефективними бійцями, бо не могли дивитись на атакуючий їх меч без рефлексивного зажмурювання очей [6, с. 176].

Від назви «палус» походять і найменування чотирьох рангів гладіаторів: примус палус (*primus palus*), секундус палус (*secundus palus*), терціус палус (*tertius palus*) і квартус палус (*quartus palus*) [6, с. 176-177]. Палус використовувався і для розподілу новобранців за типами гладіаторів. Для цього новобранець повинен був наносити удари по стовпові, немов по супротивнику, використовуючи різні види зброї як наступальної, так і оборонної. Ланіста уважно спостерігав за майбутнім гладіатором і співвідносив його вміння з різними бойовими техніками, що використовувалися гладіаторами. За результатами тестування новобранцю пропонувалося вивчати певну техніку ведення бою, яку він мав опанувати в школі та використовувати в боях [5, с. 65].

Особливу роль при підготовці гладіаторів в школах відігравала підтримка їх фізичного стану та система харчування. В гладіаторських школах засобом для нарощення мускулатури вважався ячмінь, який був основою меню. Саме тому гладіатори отримали глузливе прізвисько *hordearii*, тобто ті, що харчуються ячменем. Енциклопедист Варрон стверджував, що після вправ у випадку потреби гладіаторам давали напій із лужної золи, який нібито цілюще діяв на нутрощі, вражені ударом [11, с. 35]. Гладіатори могли також користуватися послугами досвідчених масажистів та лікарів, щоб виступати на арені довго та ефективно. Відомі випадки, коли гладіаторів лікували лікарі високого рівня, наприклад, знаменитий Гален, який в 28 років отримав відповідну посаду при гладіаторській школі в Пергамі. Він не без гордості згадував, що при ньому «жоден гладіатор не помер від ран, хоча раніше смертей було дуже багато» [2, с. 76-77].

Кожен гладіатор вважав найбільшою перемогою право на свободу. Якщо протягом трьох років гладіатор залишався живим, то його звільняли від виступів у амфітеатрі, він залишався в школі ще два роки, після чого отримував повне звільнення [9, с. 229]. Найціннішою нагородою, яку міг отримати гладіатор, вважався рудіс (дерев'яний меч). Вручення рудіса означало, що гладіатор звільняється від гладіаторської повинності [5, с. 70]. А через п'ять років боєць міг отримати ковпак (*pileus*) як символ повного звільнення [11, с. 22]. Також гладіатор міг викупити себе сам, проте в імперський час таке звільнення поступово зникає.

Важливою була роль гладіаторських ігор і гладіаторських шкіл у військовій сфері та політичному житті Стародавнього Риму. Гладіаторів використовують у армії як найбільш підготовлених бійців, наприклад в 69 р. н.

е. імператор Вітеллій виставив разом зі своїм військом загін гладіаторів проти військ Веспасіана [1, 15]. Втім, як з прикрістю згадує давньоримський історик Тацит (Тацит був одним з небагатьох, хто відкрито засуджував гладіатуру), ще імператор Отон, попередник імператора Вітеллія, мав на службі в своєму війську дві тисячі гладіаторів: «Сили, які виступили з Риму, теж були вельми чималі – п'ять когорт і кінні загони преторіанців, перший легіон і дві тисячі гладіаторів – ганебний різновид допоміжного війська, яким, проте, в період громадянських воєн не нехтували і більш вимогливі полководці» [3, 11]. За згадкою Валерія Максима, консул Публій Рутілій для підвищення майстерності своїх солдат запросив інструкторів із гладіаторської школи Гая Аврелія Скавра, щоб ті запровадили більш витончену техніку нанесення ударів та ухилення від них. Тому, як відзначає історик Горончаровський, з початком використання гладіаторів у військовій сфері, гладіатура втрачає своє сакральне значення [2, с. 22].

Першою офіційною особою, яка використовувала гладіаторські ігри в політичних цілях був Гай Грахх у 122 р. до н. е., дозволивши безкоштовний для бідняків перегляд кривавих поєдинків [8, 33]. Зрозуміло, що такі дії народного трибуна були поступкою плебсу і спрямовані на здобуття популярності серед народу.

В подальших роках доби Республіки, а згодом Імперії використання гладіаторських шкіл і самих гладіаторів у політичних цілях тільки зростало. Влада втручається у будь-які сфери життя суспільства, намагаючись їх контролювати. Усілякого роду видовище, зокрема і гладіаторські ігри та їх організація, береться під контроль імператора і стає лише його прерогативою. Володіючи при тому фінансовими засобами для організації видовищ, імперська влада перетворює масові видовища у потужний політичний інструмент управління.

Висновки. Гладіаторство займало особливе місце в політичній, соціальній та військовій історії Стародавнього Риму. Гладіаторські бої, які беруть свої початки у погребальних звичаях, перетворюються на одне із найбільш популярних видовищ Стародавнього Риму. Навчальна система гладіаторських шкіл, які стали масовим явищем на початку Імперії, стала засобом набуття високої військової кваліфікації, втіленням важливого принципу римського менталітету: підкорятися владі і її представнику. Гладіатори активно використовувалися в римській армії. Особливе місце відводилося гладіатурі в політичному житті, а гладіатори та гладіаторські школи використовувалися їх власниками як засіб політичного і морального тиску та політичної боротьби.

Джерела та література

1. Гай Светоний Транквилл. Жизнь двенадцати цезарей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1354713382#15>
2. Горончаровский В. А. Арена и кров: Римские гладиаторы между жизнью и смертью. / В. А. Горончаровский. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2009. – 256 с. (Серия «Militaria Antiqua», XIII).
3. Корнелий Тацит. Сочинения в двух томах. Том II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1343791911#011>
4. Марк Валерий Марциал. Книга зрелищ / Пер. Ф. А. Петровского; Под ред. М. Л. Гаспарова // Марциал. Эпиграммы. СПб., 1994. – 448 с.
5. Мэттьюз Р. Гладиаторы. / Пер. с англ. Н. В. Микелишвили. – М.: ООО «ТД «Издательство Мир книги», 2006. – 320 с, ил.
6. Носов К. С. Гладиаторы. / К. С. Носов; [рис. В. В. Голубева]. – М.: Эксмо, 2010. – 224 с.: ил.
7. Паолуччи Ф. Гладиаторы: обреченные на смерть. / Пер. с итал. – М.: Издательство «Ниола-Пресс»; ООО «Издательский дом «Вече», 2007. – 128 с.: ил. – (Тайны истории).
8. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Т. II [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1439003800#33>
9. Сергеенко М. Е. Жизнь Древнего Рима. Очерки быта. / М. Е. Сергеенко. – Москва-Ленинград: Издательство «Наука», 1964. – 336 с.
10. Тит Ливий. История Рима от основания города. Том III [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ancientrome.ru/antlittr/t.htm?a=1364143000#16>
11. Хефлинг Г. Римляне, рабы, гладиаторы: Спартак у ворот Рима. / Пер. с нем.; Послесл. и коммент. Е. В. Ляпустиной. – М.: Мысль, 1992. – 271 с.
12. Элий Спартиан. Жизнеописание Адриана / Пер. С. Н. Кондратьева; Под ред. А. И. Доватура // Властелины Рима. М., 1992. – 384 с.
13. Forma Urbis Romae [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://formaurbis.stanford.edu/docs/FURmap.html>
14. Волошин Д.А. Гладиаторские бои как политическое массовое зрелище и средство «социальной дрессуры» (Рим эпохи Империи) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antik-yar.ru/events/cl-civ-2011/call_for_papers.

УДК 94(100),,04/14”+94(479.22)

Иосиф Зетеишвили

ВИЗАНТИЯ И ГРУЗИЯ

Грузинському народу за багато століть свого історичного існування доводилося взаємодіяти з багатьма народами і культурами, входити з ними в тісні контакти. Нині Грузія прагне стати частиною об'єднаної Європи. Але можна стверджувати, що жодна інша взаємодія не була, і напевно, вже і не буде, такою плідною, якою була взаємодія Грузії з Візантійським співтовариством. Найголовнішим в ній було прийняття християнства, але крім цього за століття, коли Візантія була поруч, грузини об'єдналися в одну націю, створили